

УДК 81'25:81'33:81'373.612.2:004.89

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.38>**PRZEKŁAD JAKO PROCES KOMUNIKACYJNY:
MIĘDZY EKWIWALENCJĄ, STYLEM A KULTURĄ****ПЕРЕКЛАД ЯК КОМУНІКАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС:
МІЖ ЕКВІВАЛЕНТНІСТЮ, СТИЛЕМ ТА КУЛЬТУРОЮ****Zymomrya I.M.,***orcid.org/0000-0003-3211-8268**Doktor filologii, profesor,**Kierownik Katedry Teorii i Praktyki Przekładu**na Uniwersytecie Narodowym w Użhorodzie,**Profesor**na Uniwersytecie Pomorskim w Słupsku (Polska)***Zymomrya M.I.,***orcid.org/0000-0002-7372-4929**Doktor filologii, profesor,**Profesor Katedry Języka Angielskiego i Tłumaczeń**Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Iwana Franki w Drohobyczu*

Artykuł poświęcony jest wielowymiarowej analizie problemu ekwiwalencji oraz komunikacyjno-funkcjonalnej adekwatności przekładu, które zajmują kluczowe miejsce we współczesnej lingwistyce, teorii literatury i komunikacji międzykulturowej. Autorzy wychodzą z założenia, że przekład nie jest jedynie techniczną transformacją tekstu z jednego systemu językowego na inny, lecz złożonym i dynamicznym procesem odtwarzania efektu komunikacyjnego, wartości treściowych i stylistycznych oraz kontekstu kulturowego. Podstawę teoretyczną opracowania stanowią prace klasyków translatologii (E. Nida, K. Reiß, H. Vermeer, W. Koller), którzy pojmują ekwiwalencję funkcjonalną jako zdolność tekstu przekładu do odtworzenia intencji i pragmatyki oryginału. W artykule omówiono również poglądy Jiříego Levý'ego, który podkreślał znaczenie równoważnego przekodowania jako warunku adekwatności przekładu – zwłaszcza literackiego, w którym wierność formie często ustępuje miejsca wierności efektowi artystycznemu. Szczególną uwagę poświęcono zagadnieniu uniwersalnej przekładalności, czyli tezie o możliwości odtworzenia każdej treści w dowolnym języku, oraz jej współczesnej reinterpretacji w świetle rozwoju systemów tłumaczenia maszynowego. Autorzy zauważają, że choć algorytmy sztucznej inteligencji osiągnęły wysoki poziom dokładności na płaszczyźnie gramatyki i leksyki, w dużej mierze pozostają ograniczone w zakresie pragmatyki, stylistyki i przekazywania kodów kulturowych. Potwierdza to niezastąpioną rolę profesjonalnego tłumacza – pośrednika między językami i kulturami. Podkreślono, że przekład jest wynikiem interakcji czynników obiektywnych (systemowe właściwości języków, ograniczenia strukturalne, normy gatunkowe) oraz subiektywnych (doświadczenie, strategie interpretacyjne, światopogląd i kompetencje kulturowe tłumacza). Zaznaczono, że to właśnie indywidualna wizja tłumacza, jego zdolność integrowania znaczeń pragmatycznych i kulturowych w tekście języka docelowego, determinuje końcowy rezultat procesu translacyjnego. Wskazano, że przekład pełni nie tylko funkcję komunikacyjną, lecz także współkształtuje wymianę intelektualną i kulturową, stając się istotnym czynnikiem rozwoju cywilizacji. W konsekwencji przekład postrzegany jest jako złożony, wielowymiarowy i twórczy akt, wykraczający daleko poza mechaniczne zastępowanie znaków. Jest to proces nieustannego balansowania między systemem językowym a kontekstem kulturowym, między formą a treścią, między techniczną precyzją a swobodą interpretacyjną – co zapewnia mu wiodącą rolę w zachowaniu i rozwoju globalnej przestrzeni kulturowej.

Стаття присвячена багатовимірному аналізу проблеми еквівалентності та комунікативно-функціональної адекватності перекладу, яка посідає ключове місце в сучасній лінгвістиці, теорії літератури та міжкультурній комунікації. Автори виходять з того, що переклад не є лише технічною трансформацією тексту з однієї мовної системи до іншої, а складним і динамічним процесом відтворення комунікативного ефекту, змістової і стилістичної цінності та культурного контексту. Теоретичну основу розвідки становлять праці класиків транслатології (E. Nida, K. Reiss, H. Vermeer, W. Koller), які трактують функціональну еквівалентність як здатність тексту перекладу відтворювати інтенцію й прагматику оригіналу. У статті також розглядаються погляди І. Леві, який акцентував на рівноцінному перекодуванні як умові адекватності перекладу, особливо літературного, де вірність формі нерідко поступається вірності художньому ефекту. Окрема увага приділена універсальній перекладності – тезі про можливість відтворення будь-якого змісту будь-якою мовою – та її сучасному переосмисленню у світлі розвитку систем машинного перекладу. Автори відзначають, що хоча алгоритми AI досягли високої точності на рівні граматики й лексики, вони значною мірою залишаються обмеженими у сфері прагматики, стилістики та передачі культурних кодів, що підтверджує незамінність професійного перекладача як посередника між мовами й культурами. Підкреслено, що переклад постає результатом взаємодії об'єктивних чинників (системні особливості мов, структурні обмеження, жанрові норми) та суб'єктивних факторів (досвід, інтерпретаційні стратегії, світогляд і культурні компетенції перекладача). Наголошено, що саме індивідуальне бачення перекладача, його здатність інтегрувати прагматичні й культурні смисли в текст мовою мети визначає кінцевий результат транслacyjного процесу. Вказується, що переклад виконує не лише комунікативну функцію, але й формує інтелектуальний і культурний обмін, будучи важливим чинником розвитку цивілізації. Відтак, переклад розглядається як складний, багатовимірний і творчий акт, який виходить далеко

за межі механічної заміни знаків. Адже йдеться про процес постійного балансування між мовною системою і культурним контекстом, між формою та змістом, між технічною точністю та інтерпретаційною свободою, що забезпечує його провідну роль у збереженні та розвитку глобального культурного простору.

Ключові слова: переклад, еквівалентність, адекватність, міжкультурна комунікація, машинний переклад, транслятологія, культурний код.

The article presents a multidimensional analysis of the problem of equivalence and communicative-functional adequacy in translation, which occupies a central place in contemporary linguistics, literary theory, and intercultural communication. The authors argue that translation is not merely a technical transformation of a text from one linguistic system into another but rather a complex and dynamic process of reproducing communicative effect, semantic and stylistic value, and cultural context. The theoretical framework of the study draws on the works of classical translation theorists (E. Nida, K. Reiss, H. Vermeer, W. Koller), who interpret functional equivalence as the capacity of the target text to reproduce the intention and pragmatics of the source text. The article also considers the views of Jiří Levý, who emphasized equivalent recoding as a prerequisite for translation adequacy, particularly in literary translation, where fidelity to form often yields to fidelity to artistic effect. Special attention is devoted to the concept of universal translatability – the assumption that any content can be rendered in any language – and its contemporary re-evaluation in the context of machine translation systems. The authors note that although AI algorithms have achieved high accuracy at the grammatical and lexical levels, they remain significantly limited in the domains of pragmatics, stylistics, and cultural transfer. This underscores the irreplaceable role of the professional translator as a mediator between languages and cultures. It is further emphasized that translation results from the interplay of objective factors (systemic features of languages, structural constraints, genre norms) and subjective factors (experience, interpretive strategies, worldview, and cultural competence of the translator). The study highlights that the translator's individual vision and ability to integrate pragmatic and cultural meanings into the target text determine the final outcome of the translational process. Finally, it is argued that translation performs not only a communicative function but also fosters intellectual and cultural exchange, serving as a crucial factor in the development of civilization. Thus, translation is regarded as a complex, multidimensional, and creative act that extends far beyond the mechanical substitution of signs – a process of continuous balancing between linguistic systems and cultural contexts, between form and content, and between technical precision and interpretive freedom, which secures its leading role in sustaining and developing the global cultural space.

Key words: translation, equivalence, adequacy, intercultural communication; machine translation, translation studies, cultural code.

Określenie problemu. Problematyka przekładu i jego funkcjonalno-komunikacyjnej równowagi od dawna stanowi przedmiot refleksji badawczej w językoznawstwie oraz teorii literatury. Złożoność zjawiska przekładu ujawnia się nie tylko w płaszczyźnie lingwistycznej, ale także w wymiarze kulturowym i pragmatycznym, co prowadzi do konieczności ponownego zdefiniowania samej istoty procesu translacyjnego. Szczególnego znaczenia nabiera tu pytanie o granice ekwiwalencji oraz o to, w jaki sposób tłumacz może zachować komunikatywną wartość oryginału, przy jednoczesnym respektowaniu norm języka docelowego.

Analiza najnowszych badań i publikacji. Współczesne studia nad teorią przekładu wskazują na wielość podejść – od strukturalnych, skupionych na formalnych aspektach ekwiwalencji, po pragmatyczne, podkreślające rolę kontekstu i intencji komunikacyjnej. W literaturze naukowej szczególnie istotne miejsce zajmują prace badaczy europejskich (G. Jäger, J. House, J. Levý, E. A. Nida, K. Reiss, H. J. Vermeer, W. Koller), a także refleksje ukraińskich (O. Czerednychenko, W. Koptilow, M. Polużyn, R. Zoriwczak, M. Zymomyra) i polskich (S. Barańczak, M. Heydel, P. Fast, M. Piotrowska, E. Tabakowska, T. Tomaszewicz) teoretyków translatoryki, którzy zwracają uwagę na funkcjonalno-stylistyczne uwarunkowania procesu przekładu. Jednak mimo bogatego dorobku naukowego, nadal istnieje

potrzeba pogłębionej analizy relacji między językiem oryginału a językiem docelowym w aspekcie ich równowagi i komunikatywnej adekwatności.

Główne zagadnienia. Rozpatrując zagadnienie relacji ekwiwalencyjnych oraz problematykę przekładu w ujęciu komunikacyjno-lingwistycznym, należy zauważyć, że translacja nie stanowi wyłącznie technicznej operacji na znakach językowych, lecz funkcjonuje jako integralny element aktu komunikacji dwujęzycznej. Proces ten obejmuje transfer określonych treści oraz ich ukształtowania funkcjonalno-stylistycznego z kodu źródłowego (język oryginału – JO) do kodu docelowego (język docelowy – JD) (House, 2014). Każdy stan rzeczy przedstawiony w tekście wyjściowym może zostać odwzorowany, a następnie zinterpretowany, za pomocą różnorodnych form wyrażeniowych i odpowiadających im ekwiwalentów w języku tłumaczenia (Kryński, Polużyn, Venzhynovych, 2019). Tym samym proces przekładu jawi się jako działanie o charakterze dynamicznym, w którym uruchamiane są mechanizmy semantyczne, pragmatyczne i kulturowe.

Pod pojęciem ekwiwalencji funkcjonalnej rozumie się każdorazowo taki znak bądź system znaków w języku docelowym, który – w odpowiednim kontekście interpretacyjnym – może zostać uznany za odpowiednik znaków obecnych w języku źródłowym (Nida, 1969). Oczywiście jest tutaj znaczenie zarówno ram językowych, jak i uwarunkowań stylistycznych.

Istota owej relacji sprowadza się do osiągnięcia tego samego efektu komunikacyjnego, który posiada pełną wartość i adekwatność. Mowa tu o równoważności na poziomie idei, treści, formy, doboru słownictwa, sposobu prowadzenia wypowiedzi, a także potencjalnych, możliwych do zastosowania wariantów stylistycznych. Efekt ten powinien być identyczny z tym, jaki generują znaki języka oryginału w odbiorze pierwotnym (np. w przypadku autora dzieła literackiego). W literaturze przedmiotu wskazuje się często, że funkcjonalna równoważność wykracza poza proste „słowo za słowo” i wiąże się z odtworzeniem intencji komunikacyjnej, co zbliża ją do pragmatyki języka. Nie ma więc podstaw do wątpliwości, że każdy tekst naukowy może być przełożony na inny język, przy jednoczesnym zachowaniu wymaganej precyzji i stopnia dokładności (Göpferich, 2010). Z perspektywy lingwistyki stosowanej jest to niezwykle istotne, gdyż przekład naukowy nie tylko informuje, lecz także kształtuje obieg wiedzy i standardy poznawcze w społecznościach akademickich (Chesterman, 1997).

Teoretycznym kryterium zapewniającym komunikacyjną równowagę procesu translacyjnego – zwłaszcza w aspekcie funkcjonalnym – może być tzw. „odwracalność”, pojęcie zaproponowane przez G. Jägera. Autor ten wskazywał, że poprawny przekład powinien umożliwiać ponowne przełożenie go na język wyjściowy bez utraty sensu i wartości merytorycznej. Wyróżnił przy tym trzy zasadnicze formy tłumaczenia: a) przekład surowy, pełniący funkcję pomocniczą, b) przekład roboczy, podporządkowany normom języka docelowego, c) przekład adekwatny, realizujący w pełni wymogi komunikacyjnej równowagi, odpowiadający uniwersalnej charakterystyce przekładu jako całości optymalnej, realistycznej i dokładnej (Jäger, 1982). Warto dodać, że koncepcja G. Jägera znalazła kontynuację we współczesnych badaniach nad jakością tłumaczeń, w których „odwracalność” stanowi punkt odniesienia w ocenie spójności i precyzji transpozycji międzyjęzykowej.

Otto Kade formułował swoje stanowisko wobec przekładu roboczego, akcentując, że w tym typie tłumaczenia niezmiennym elementem musi pozostać znaczenie denotatywne, czyli bezpośrednie odniesienie do przedstawionego stanu rzeczy, gwarantowane poprzez opis oraz charakter powiązań w obrębie kodu językowego. Dopuszczalne są, według niego, rozmaite interpretacje wyjaśniające, o ile nie naruszają one samej istoty odniesienia semantycznego. Wskazywał przy tym, że tłumaczenie surowe, wykonywane w celach pomocniczych, może obfitować w uchybienia w zakresie ortografii, morfologii, konstrukcji składniowych, frazeologii, idiomatyki czy też warstwy

stylistycznej (Kade 1980). Ten sam badacz wyszczególniał również właściwości charakterystyczne dla innych form transpozycji komunikacyjno-językowej. W przykładzie roboczym – w rozumieniu O. Kadego – zakres normatywności ogranicza się zasadniczo do warstwy systemowej języka docelowego, czyli do zasobu słownikowego i reguł gramatycznych. Można zauważyć, że O. Kade tym samym rozgraniczał sferę „niezmienności semantycznej” od „zmienności stylistycznej”, co znalazło później odzwierciedlenie w teoriach translacji funkcjonalnej.

Konsekwencją tego podejścia jest stwierdzenie, że jeżeli określona struktura stylistyczna zdania nie zostanie poprawnie dobrana w procesie interpretacji tekstu, to dalsze uporządkowanie jego elementów językowych będzie podlegało ograniczeniom narzucenym przez czynniki pozajęzykowe. Innymi słowy, wybory tłumacza determinowane są nie tylko przez normy językowe, lecz także przez specyfikę warunkowań stylistycznych i komunikacyjnych (Toury, 1995). Współczesne badania kognitywne potwierdzają to stanowisko, pokazując, że tłumacz aktywnie rekonstruuje sens w oparciu o kontekst sytuacyjny i kulturowy, a nie wyłącznie o strukturę gramatyczną (Risku, 2010: 108). Do takich elementów zaliczają się m.in.: 1) płaszczyzna komunikacji, obejmująca epokę, gatunek wypowiedzi, dziedzinę wiedzy, typ i styl w obrębie literatury pięknej; 2) kanał komunikacji, tj. charakter mówiony bądź pisany tekstu; 3) tradycja funkcjonalno-stylistyczna, do której tekst się odwołuje; 4) zadanie komunikacyjne, jak np. funkcja informacyjna, dowodowa czy polemiczna; 5) krąg odbiorców – zarówno specjalistów, jak i niespecjalistów; 6) osoba nadawcy, czyli mówcy lub pisarza, wraz z informacjami dotyczącymi jego przynależności zawodowej oraz statusu społeczno-kulturowego; 7) afiliacja autora wobec określonego kierunku literackiego, wraz z właściwymi mu poglądami artystycznymi i estetycznymi (szczególnie w przypadku tekstów literatury pięknej); 8) nastawienie autora – mówcy bądź pisarza – wobec przedmiotu opisu, które współtworzy ogólną informację o zakresie i rodzaju zjawiska komunikacyjnego w toku procesu translacyjnego. Ten katalog czynników dobrze ilustruje, że przekład funkcjonuje na styku języka i kultury. To nie tylko transformacja znaków, lecz także rekonstrukcja intencji komunikacyjnej, uwikłanej w konkretne konteksty społeczne i estetyczne.

Tłumacz, podejmując się funkcjonalnego dekodowania tekstu oryginalnego bądź jego całościowego ujęcia, nie może ograniczać się wyłącznie do biernego odtworzenia znaczeń. Musi on bowiem uwzględnić zarówno własną interpretację treści, jak i przewidywaną ocenę środków przekazu przez

odbiorcę w języku docelowym. Innymi słowy, tłumacz powinien brać pod uwagę nie tylko sposób, w jaki tekst pierwotny został odebrany, lecz także potencjalne drogi interpretacji w języku przekładu, ponieważ od tego w dużej mierze zależy pełniona przez wypowiedź funkcja komunikacyjna (Nord, 1997). Współczesne modele translatoryki, oparte na pragmatyce komunikacyjnej, podkreślają wręcz, że tłumacz działa jako mediator między intencją nadawcy a oczekiwaniami odbiorcy (House, 2014).

Choć badania nad równoważnością przekładu są stosunkowo szeroko znane i rozpowszechnione, to w dalszym ciągu brakuje systematycznych, empirycznych analiz, które pozwoliłyby dokładnie uchwycić charakter relacji zachodzących pomiędzy dwoma językami. Równoznaczność w tym ujęciu rozumiana jest jako powiązanie pomiędzy znakiem jednego języka a systemem znaków innego (Koller, 1995: 219), a jej natura może być badana przy wykorzystaniu narzędzi różnych dyscyplin językoznawczych – takich jak leksykologia, semantyka, stylistyka czy symptomatologia. Do tego katalogu warto obecnie dodać także lingwistykę korpusową oraz badania nad automatycznym rozpoznawaniem i porównywaniem jednostek językowych, które otwierają nowe perspektywy analityczne (McEnery, Hardie, 2012). Pod pojęciem funkcjonalnej równoważności rozumie się natomiast taki rodzaj relacji, który ujawnia się na płaszczyźnie wyrażenia w procesie tłumaczenia odpowiednich jednostek językowych, czyli form kontekstowych. W tym sensie przekład można opisać jako proces substytucji lub operację transformacyjną, w której określona konstrukcja znaków języka wyjściowego zostaje zastąpiona przez konstrukcję w języku docelowym, zapewniającą porównywalną wartość jakościową i komunikacyjną (Nida, 1969). Jest to zgodne z teoriami ekwiwalencji dynamicznej, które akcentują efekt wywołany na odbiorcy, a nie dosłowną wierność strukturze oryginału.

W konsekwencji tłumaczenie powinno możliwie wiernie odzwierciedlać strukturę tekstu, w tym także jego warstwę „bierną”, a więc elementy zakotwiczone w normach i tradycjach komunikacyjnych, które zależą zarówno od czynników obiektywnych, jak i subiektywnych (Toury, 1995). Pod tym ostatnim pojęciem rozumie się w pierwszej kolejności indywidualność tłumacza, jego osobowość, a także miejsce i sposób, w jaki pewne obrazy i schematy pojęciowe zostały utrwalone w jego świadomości. Z perspektywy kognitywistyki można tu mówić o tzw. „filtrze interpretacyjnym” tłumacza, w którym osobiste doświadczenia, kompetencje kulturowe i preferencje stylistyczne wpływają na finalny kształt tekstu (Shreve, Angelone, 2010).

Istota procesu tłumaczeniowego zakłada konieczność przestrzegania zasady traktującej objętość treści języka oryginalnego jako wartość stałą. Oznacza to, że niezależnie od zastosowanych strategii przekładowych, podstawowa zawartość semantyczna musi pozostać nienaruszona. W ten sposób można sformułować odpowiedź na pytanie o charakter równoważności: interpretacja w tłumaczeniu skutkowym może i powinna odgrywać istotną rolę, podczas gdy operacja zamiany – nieodłączna w praktyce przekładu – jest uprawniona we wszystkich jego odmianach. Szczególną wagę zyskuje tutaj wymóg zachowania niezmienności treści w dziele sztuki literackiej, gdzie każdy element semantyczny i estetyczny współtworzy integralną całość. W badaniach nad translacją literacką często podkreśla się, że „nie-wierność formalna” bywa warunkiem „wierności artystycznej”, co pozwala zachować duchowy ekwiwalent dzieła (Lefevere, 2017). Zarówno język oryginału, jak i język docelowy odzwierciedlają bowiem pewien realny stan świadomości bądź określoną strukturę poznawczą. Obiektywne czynniki, które wynikają z funkcjonowania jednostek w kontekście, pozostają niezależne od indywidualnych właściwości odbiorcy, a jednocześnie w różnych językach przybierają odmienny stopień wieloznaczności. W tym sensie tłumacz konfrontuje się z problemem „semantycznej relatywności” języków, co zbliża zagadnienie ekwiwalencji do dyskusji nad hipotezą Sapira-Whorfa (Whorf, 1956).

Opis relacji równoważności oraz ich charakteru nie może być więc dowolny, lecz podporządkowuje się obiektywnym prawidłowościom, które wynikają z zależności systemowych pomiędzy językiem wyjściowym a docelowym. W ujęciu ogólnym problem sprowadza się do pytania, czy w ramach danego systemu językowego możliwe jest dokonanie takich zmian, które wywierają realny wpływ na konstrukcję jakościowej całości tekstu. W odniesieniu do tłumaczeń interpretacyjnych oznacza to konieczność przyjęcia prymatu jakości nad mechanicznie rozumianą wiernością. Z tego powodu współczesna translatoryka chętnie odwołuje się do kategorii jakości komunikacyjnej, mierzonej poprzez reakcję odbiorcy, a nie wyłącznie przez zgodność formalną (House, 1997).

Różnorodność międzyjęzykowych sposobów kodowania konwencjonalnych wyobrażeń sprawia, że te same treści mogą być oddawane za pomocą odmiennych środków ekspresji lub częściowo podobnych systemów znakowych. To właśnie dlatego czeski badacz Jiří Levý (1927–1967) formułował postulat równoważnego przekodowywania w procesie tłumaczenia, zwłaszcza w odniesieniu do przekładów literackich czy interpretacyjnych (Levý, 2011).

Zwracał on uwagę, że każda transformacja powinna zapewniać pełną funkcjonalną ekwiwalencję.

Punktem wyjścia dla tej refleksji jest przekonanie, że w każdym języku wszystko, absolutnie wszystko, może zostać wyrażone. Skoro tak, to równie usprawiedliwione wydaje się twierdzenie, iż wszystko jest przetłumaczalne – z każdej istniejącej struktury językowej na dowolną potencjalną strukturę innego języka. Nie istnieją więc obiektywne bariery uniemożliwiające tłumaczenie; każde tłumaczenie jest, jak pisał J. Levý, obiektywnie możliwe. Ta teza, choć optymistyczna, bywa współcześnie konfrontowana z praktyką tłumaczeń automatycznych, gdzie „wszystko jest przetłumaczalne” nie zawsze oznacza „wszystko jest adekwatnie interpretowalne”. Tym bardziej aktualne staje się pytanie o granice jakości przekładu w epoce sztucznej inteligencji (Toral, Way, 2018: 284).

Językowa odrębność literatury bierze swój początek w tym, że jej wartość komunikacyjna oraz artystyczna nie daje się sprowadzić do prostego przekazu treści, lecz rozwija się w wielowarstwowych zależnościach semantycznych, w które wpisane są elementy estetyczne. Z tego względu w ramach tzw. *Sprachegeist* funkcjonują rozmaite mechanizmy wyrażeniowe (Humboldt, 1999), które można uporządkować jako środki ogólne i szczególnie zindywidualizowane. O specyfice decydują przeciwstawne sposoby stylizacji – obrazowość i jej brak, emocjonalność i neutralność, subiektywizm i obiektywizm, abstrakcyjność i konkretność, dynamika i statyka, swoboda i oficjalność, ton osobisty i ton formalny, personalność i bezosobowość czy wreszcie napięcie kontra rozluźnienie. Tak rozumiane środki stylistyczne, właściwe poszczególnym gatunkom literackim (poezja, proza, dramat), mają swój odpowiednik w dyskursie naukowym czy technicznym, lecz z jedną zasadniczą różnicą: w literaturze forma zewnętrzna i struktura całościowa stanowią nierozdzielalną część jej wymiaru artystycznego i komunikacyjnego. W praktyce przekładu oznacza to konieczność uchwycenia wielogłosowości wartości, która powstaje na skrzyżowaniu walorów estetycznych z kategoriami językowo-stylistycznymi: obiektywnością, konkretem, plastycznością, ekspresją, autonomią, emocją, lapidarnością, dynamiką, napięciem czy indywidualnością. Współcześnie zjawisko to bada się również z użyciem narzędzi korpusowych, pozwalających ilościowo uchwycić częstotliwość występowania środków ekspresyjnych w zbiorach tekstów (Johansson, 2007). Z tego punktu widzenia przekład literacki nie polega na mechanicznym przypisaniu oryginałowi tekstu docelowego, lecz na rekonstrukcji wartości estetycznych i komunikacyj-

nych, decydujących o jego recepcji. Dlatego właśnie widać ograniczenia tłumaczeń automatycznych: algorytmy radzą sobie z gramatyką i słownictwem, lecz tracą subtelne odcienie emocji, ironii czy przesunięć stylistycznych.

Jednocześnie wyobrażenia konceptualne o świecie nie są z góry uwarunkowane przez język, podobnie jak treści wypowiedzi nie istnieją w świadomości człowieka jako proste kopie rzeczywistości. Różnice pojawiają się zarówno w formie, jak i jakości jednostek językowych, które stanowią rezultat procesów poznawczych. Znaczenie znaku nie wynika jedynie z konwencjonalnego przypisania określonego pojęciu, lecz także z pozycji, jaką jednostka zajmuje w systemie językowym, oraz z relacji wobec innych elementów w warstwie semantycznej tekstu. W tym sensie problem przekładu łączy się z myślą strukturalistyczną: wartość jednostek językowych wynika z ich różnic i opozycji, a w pracy tłumacza sprowadza się do odtwarzania relacji systemowych, a nie pojedynczych słów.

Każdy akt translacyjny opiera się na wyborze takich elementów języka docelowego, które – zestawione w odpowiedniej konfiguracji znaczeniowej – mogą odzwierciedlać treści zawarte w oryginalnym. Przekład nie jest więc prostą procedurą zamiany, lecz procesem rozciągającym się od pierwszej konfrontacji z obcym tekstem, poprzez selekcję możliwych odpowiedników, aż po skonstruowanie nowej całości, zdolnej w języku docelowym wypełniać rolę zbliżoną do pierwowzoru. Ostateczny efekt należy zatem traktować jako swoistą rekonstrukcję twórczą, a nie mechaniczną translokację znaków (Steiner, 1998). Jeżeli w ramach jednego systemu językowego to samo znaczenie można oddać przez szereg wariantów formalnych, to podobny mechanizm ujawnia się w relacjach międzyjęzykowych. Inaczej mówiąc, powiązanie treści i formy, właściwe każdemu językowi z osobna, posiada swoje ekwiwalenty również w przestrzeni przekładu. Zjawisko to widoczne jest w praktyce jako wielowariantowość możliwych rozwiązań – odmienność, z którą muszą się zmierzyć zarówno tłumacze, jak i algorytmy sztucznej inteligencji, próbujące ustalić, który wariant najlepiej spełnia wymogi komunikacyjne.

W polu literatury zagadnienie to ujawnia się w dwóch podstawowych perspektywach: po pierwsze – w obrębie powiązań wewnątrzjęzykowych i intraliterackich, po drugie – w samych przekładach dzieł literackich (Lefevere, 2017). To właśnie one wyznaczają kierunki przepływu treści, wpływając na to, jakie utwory zostają przyswojone przez tradycję narodową. Przykłady z różnych tradycji pokazują, że przekład nie ogranicza się wyłącznie do wymiaru lin-

gwistycznego, lecz staje się narzędziem współtworzenia tożsamości literackiej i kulturowej. Dlatego też badacze nurtu postkolonialnego wskazują, iż proces translacji bywa aktem politycznym: może działać asymilacyjnie wobec tekstów obcych lub przeciwnie – podkreślać ich odmienność. W tym kontekście współczesne systemy AI, choć imponujące w odwzorowywaniu gramatyki i leksyki, pozostają bezsilne wobec subtelnych aspektów ideologicznych i kulturowych (Toral, Way, 2018: 281).

Wnioski. Historia przekładu ukazuje go nie jako techniczną czynność, lecz jako świadome i celowe działanie, w którym tłumacz pełni funkcję współautora procesu komunikacyjnego. To właśnie on kształtuje przepływ znaczeń pomiędzy kulturami i językami, stając się twórczym uczestnikiem wymiany, a nie jedynie neutralnym przekaznikiem treści. W tym sensie każda translacja to dynamiczne balansowanie między językiem oryginału a językiem przyjmującym, co wymaga uchwycenia zależności między komunikatem nadawanym a odbieranym w przestrzeni dwujęzycznej. Nie chodzi tu jedynie o mechaniczne zestawienie dwóch systemów językowych (Zymomrya, Żabczyński, 1999). Równie ważne są procesy rozwijania i poszerzania znaczeń, które w języku docelowym mogą przyjmować nowe wartości. Często odbywa się to dzięki zastosowaniom metaforycznym lub

innym strategiom semantycznym, które wprowadzają świeże konotacje do systemu odbiorcy. W efekcie dana jednostka leksykalna może zyskać „drugie życie”, utrwalając się w nowym otoczeniu kulturowym.

Tak szerokie możliwości translacyjne od dawna są przedmiotem refleksji teorii komunikacji międzyjęzykowej. Jednocześnie badania podkreślają, że proces ten wymaga nie tylko wiedzy specjalistycznej, lecz również zdolności interpretacyjnych, które pozwalają zachować subtelne zależności kulturowe. Szczególnym wyzwaniem staje się tutaj zachowanie równowagi pomiędzy informacyjno-komunikacyjną stroną przekładu a jego aspektem dydaktycznym, szczególnie w nauczaniu języków obcych (Zymomrya, 2015). Ostateczny rezultat tłumaczenia uzależniony jest od tzw. dominanty – czynnika nadrzędnego, który określa priorytety przekładowe: mogą one mieć charakter estetyczny, semantyczny lub funkcjonalny. To właśnie dominanta wyznacza filtr interpretacyjny, przez który przechodzi cały tekst. Nie bez znaczenia jest również zjawisko translacji pośredniej, czyli tzw. *relay translation* (Pokorn, 2005). Coraz częściej tłumaczenia powstają nie bezpośrednio z języka oryginału, lecz poprzez język trzeci, co dodatkowo komplikuje relacje systemowe i wymaga od tłumacza jeszcze większej świadomości procesów interpretacyjnych i kulturowych.

BIBLIOGRAFIA:

1. Chesterman A. *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 1997. 219 p.
2. Göpferich S. The Translation of Instructive Texts from a Cognitive Perspective. *New Approaches in Translation Process Research*, ed. by S. Göpferich, F. Alves, I. M. Mees. Copenhagen: Samfundslitteratur Press, 2010. P. 5–55.
3. House J. Translation Quality Assessment: A Model Revisited. Tübingen: Narr, 1997. 207 p.
4. House J. Translation Quality Assessment: Past and Present. London: Routledge, 2014. 170 p.
5. Humboldt W. von. On Language: On the Diversity of Human Language Construction and its Influence on the Mental Development of the Human Species. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 342 p.
6. Jäger G., Neubert A. Äquivalenz bei der Translation. Leipzig: Verlag Enzyklopädie, 1982. 138 S.
7. Johansson S. Seeing through Multilingual Corpora: On the Use of Corpora in Contrastive Studies. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2007. 355 p.
8. Kade O. Die Sprachmittlung als gesellschaftliche Erscheinung und Gegenstand wissenschaftlicher Untersuchung. Leipzig: Verlag Enzyklopädie, 1980. 285 S.
9. Koller W. The Concept of Equivalence and the Object of Translation Studies. *Target*. 1995. 7 (2). P. 191–222.
10. Kryński A., Poluzhyn M., Venzhynovych N. Methods of Biblical Phrase Studies. *Scientific Journal of Polonia University*. 2019. 35(4). P. 62–69.
11. Lefevere A. Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame. London/New York: Routledge, 2017. 150 p.
12. Levý J. The Art of Translation; transl. by P. Corness. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2011. 322 p.
13. McEnery T., Hardie A. Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 294 p.
14. Nida E. A. The Theory and Practice of Translation. Leiden: Brill, 1969. 220 p.
15. Nord C. Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained. Manchester: St. Jerome, 1997. 154 p.

16. Pokorn N. K. Challenging the Traditional Axioms: Translation into a Non-Mother Tongue. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2005. 163 p.
17. Risku H. A cognitive scientific view on technical communication and translation: Do embodiment and situatedness really make a difference? *Target*. 2010. 22 (1). P. 94–111.
18. Shreve G. M., Angelone E. Translation and Cognition. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2010. 381 p.
19. Steiner G. After Babel: Aspects of Language and Translation. Oxford: Oxford University Press, 1998. 300 p.
20. Toral A., Way A. What Level of Quality Can Neural Machine Translation Attain on Literary Text? *Translation Quality Assessment: From Principles to Practice*, eds. J. Moorkens et al. Cham: Springer, 2018. P. 263–287.
21. Toury G. Descriptive Translation Studies and Beyond. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 1995. 322 p.
22. Whorf B. L. Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf; edited by J. B. Carroll. Cambridge, MA: MIT Press, 1956. 278 p.
23. Zymomrya I. Rola tłumaczenia w procesie nauczania języka obcego. *Języki obce i literatura w dobie kryzysu humanistyki*, red.: K. Nowakowska, P. Niemiec, S. Zajchowska. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut, 2015. S. 263–272.
24. Zymomrya M., Żabczyński W. Czynniki recepcji tekstu na poziomie jego interpretacji w języku docelowym. *Edukacja jutra. V Tatrzanie Seminarium Naukowe*; red. K. Denek, T. M. Zimny. Częstochowa, 1999. S. 345–354.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025

Дата публікації: 28.11.2025